


6. Dinamo, sport i izrazi otpora

 već je spomenuto kako sport kao danas posebno važan medij izražavanja popularne kulture postaje i mjestom borbe na različite načine subordiniranih društvenih grupa. Ideja je to koju su posebno razvili kulturalni studiji (usp. pregled u Giulianotti 2005:53-56), a u ovom će se poglavlju pokušati razmotriti koliko se dio aktivnosti Dinamovih navijača može promatrati dijelom borbe subordiniranih u nekom društvu ili skupini, pa tako i njihove prakse interpretirati kao vidovi izraza otpora.

Da je dio aktivnosti Dinamovih navijača vezan uz borbu protiv trenutne klupske uprave i posebno njezinog najutjecajnijeg savjetnika, poznato je i onom stanovniku Hrvatske koji je malo zainteresiran za nogomet. S nekim fizičkim ili verbalnim očitovanjima te borbe lako se je upoznati kroz tiskane ili audiovizualne medije, ali i u svakodnevnom okruženju kroz vizualne poruke, najčešće grafite ili slike s precrtanom siluetom bivšeg Dinamovog izvršnog predsjednika, a danas savjetnika. Javnosti su osobito upečatljivi najagresivniji oblici ove borbe, nasilni čini spram osoba ili imovine, koji su redovito popraćeni zgražanjem i osudom, što jest logično i očekivano zbog društveno neprihvatljivog ponašanja, no ono što u gotovo svim medijskim predstavljajima nedostaje je prezentacija navijačke strane priče, odnosno upoznavanje s njihovim razlozima za ovakve postupke. To se čini važnim i jer su u sličnim inozemnim istraživanjima dobiveni odgovori ispunjeni kulturnim značenjima, koji nisu pokazali da se ovo nasilje prakticira radi nasilja samoga, već da ima razloge u kulturno postavljanim vrijednostima ili ciljevima (Giulianotti 1994). Dakle pokušaj je opravdanja svih, pa i nasilnih, čina kulturni. Osobito se interpretativno blisko, poradi nekih navijačkih poruka, čini razmotriti koliko se u Dinamovom slučaju navijačka agresija pojavljuje i kao izraz nemogućnosti djelovanja putem uspostavljenih klupskih i drugih struktura.

Do neke se mjere povećanje agresivnosti navijačkog ponašanja čini i predvidivim, osobito spram klupske uprave. Navijači su uz klub snažno

emotivno vezani i to jasno pokazuju, a s Upravom, u najvećoj mjeri, dijele i iste ciljeve (npr. prosperitet kluba i osvajanje pokala). No, kako je već istaknuto, ograničen im je pristup strukturalnim sredstvima za ostvarivanje željenih ciljeva pa nemaju jednaku mogućnost djelovanja. Kako percepcija obespravljenosti, koju mnogi Dinamovi navijači ističu kao bitnu značajku svojeg statusa, povećava spremnost na radikalno, agresivno i nasilno djelovanje (usp. Giulianotti 2005:9), tako njihovo društveno devijantno ponašanje ne bi trebalo biti neočekivano. Sama neinkorporiranost u strukture kao jedan od izvora društveno nepoželjnog navijačkog ponašanja sociološki je razmatrana primjerice kod Clarkea i Critchera (1985:228) koji antropolozima daju zanimljiv doprinos temi uvođenjem pitanja kulture, pritom naglašavajući da navijačke aktivnosti možemo vidjeti kao kulturnu borbu i kontinuirani proces.

Dinamovi su se navijači, u sklopu već spomenutih Mertonovih (1986) pet načina na koje pojedinci odgovaraju na razliku između kulturnih ciljeva i institucionalnih sredstava, neosporno odlučili za pobunu. Unatoč želji struktura da se konformiraju, očitaj kroz djelovanje medijskim i političkim kanalima, navijači su, u skladu sa svojim supkulturnim temeljima, izabrali otpor. [Zanimljiv primjer navijačkog pogleda na vlastito medijsko demoniziranje daje Goran Antonijević u članku *Navijači, huligani, prosvjednici i teroristi, bolja Hrvatska i nogometna Hrvatska* (Antonijević 2016), a ogledni primjer negativnoga članka spram navijača i poziva na radikalne mjere prema njima može biti uradak *Navijački teror zavladao maksimirskim klubom. Dinamov smrtni strah od huligana* Deana Sinovčića (Sinovčić 2002)]. I iz naracija samih aktera u ovom radu razvidno je zašto oni devijantno ponašanje vide funkcionalnim, ali i kako ga opravdavaju suženjem izbora djelovanja.

Važno je uočiti da razlozi otpora Dinamovih navijača, kao i mnogih u Europi, mogu biti različiti, a jedan koji se učestalo ističe je odupiranje pretvaranju u potrošače. Naime i u hrvatskom medijskom prostoru, primjerice kroz televizijske reklame, izjave političara ili klupskih dužnosnika, može se uočiti ono što Althusser (1971:174) naziva konceptom ideološke interpelacije pomoću kojega se propagira određena vrsta subjekata i njihov identitet. U pogledu navijača čini se razvidnim da se propagira tip navijača-konzumenta, a ne navijača koji je aktivno angažiran u kreiranju sportske politike, bilo na manjoj, klupskoj razini, bilo na razini nacionalnih saveza ili državne politike. Upravo iznimnost svojeg djelovanja kao kluba angažiranih navijača, koji nisu „samo pasiv[ni] konzument[i]“ (Futsal-Dinamo 2016), ističu u Futsal Dinamu, klubu koji su onovali navijači GNK Dinama prema modelu u kojemu su članovi i vlasnici kluba. I ovo nam pokazuje višeznačnost izražavanja otpora nogometnih navijača te kompleksnost interpretiranja ove poja-

ve i njezinih uzroka, a u vezi s Dinamovim navijačima potvrđuje kako se dio njihovog otpora može promatrati i kao oponiranje navedenim ideološkim interpelacijama.

Zanimljive su pri tome strategije koje navijači koriste za svoju borbu kroz dane im resurse, osobito one s drugačijom prvotnom svrhom. Poznato je kroz povijest sporta kako su navijači znali iskoristiti pojedine pojave, ili čak cijeli sport, za otpor onim idejama koje im se žele nametati. Primjer koji se za to često ističe je kriket (usp. Giulianotti 2005:51). Njegovo su širenje svijetom Britanci zamislili kao širenje svoje kulture i kroz to, između ostalog, vlastite superiornosti, društvene podijeljenosti i discipliniranja podređenih skupina i nacija. Međutim upravo je kriket u kolonijama rado korišten kako bi se dominantne vrijednosti Britanskog imperija dovele u pitanje, kao prigoda da se ismiju autoriteti i uglednici te da se ponaša raskalašenije nego inače. Osobito je aspekt otpora dolazio do izražaja nakon što bi se pobijedili *Englezi*, bilo reprezentacija, bilo skupina s kojom su ih *domoroci* identificirali, kada su svečanosti i proslave bile naročito izražene.

Subverzije kojima podvrgnuti koriste resurse dominantnih za vlastite svrhe prisutne su i kod Dinamovih navijača te se očituju primjerice kroz čine preuzimanja besplatnih ulaznica iz tiskovina u vlasništvu osobe koja je dio struktura GNK Dinama te potom njihova korištenja da se na stadionu izražava otpor klupskoj politici i vodstvu. Vrlo smo ovdje bliski koncepciji De Certeauove perike (*la perruque*) (1984), u koju ulaze mnogi načini na koje navijači koriste dominantne resurse za *svoju stvar*. Uz uzimanje besplatnih ulaznica da bi se potom odupiralo moćniku, ovdje je prisutno i zaposjedanje boljih sjedala od plaćenih, pomaganje kolegama, tj. drugim navijačima da uđu na stadion kad ne bi smjeli, prekrivanje reklama svojim transparentima i slično. Sve ove prakse, kao i one kojima se bojkotiraju utakmice i klupski proizvodi, odnosno druge aktivnosti koje Klub provodi, mogu se promatrati kao načini pokazivanja otpora. Ovakvo se navijačko ponašanje potpuno uklapa u De Certeauovo (1984) viđenje svakodnevnih praksi kojima društveni akteri svojim „načinom korištenja proizvoda“ pokazuju nedisciplinu i otpor, zbog čega se ove prakse mogu promatrati i vidom političkog djelovanja.

Nije neobično da se, s obzirom na supkulturne postavke, kako u verbalnim izrazima tako i u praksi Dinamovih navijača može uočiti namjerno izazivanje elita, dominantnih u klubu i/ili društvu. Pokazuju to, između ostaloga, natpisi tijekom utakmica poput sljedećih: „Unatoč svemu još uvijek trajemo, na koljena pred nikog nećemo“; „Sloboda navijačima“; „Muku muče da nas spriječe, spriječiti nas nitko neće“;

„Da li je jedino `šačici` huligana stalo do sudbine Dinama??“; „Represija nikad jača, upornost nikad veća“; „Opet smo na prvoj crti, za Dinamo borit ćemo se do smrti“, itd. Navijački poklici su također važan izvor kritike i provokacije, kao i pjesme. Sljedeće nam mogu biti primjer kritike i izazivanja klupskih i represivnih institucija:

VEĆ DUGO PANDURI, UPRAVA NAS MRZE,
SAMO ZATO JER VOLIMO, ZAGREB I DINAMO,
MI SMO BAD BLUE BOYSI, ČUVARI ZAGREBAČKE ČASTI,
KATOLIČKE CRKVE I HRVATSKE!

**

ROĐEN SAM NA SJEVERU,
SLUŠAJTE ME SVI,
VOLIM TEBE DINAMO,
ŽIVOT SI MI TI!
TUČE NAS POLICIJA,
K'O ŠUGAVE PSE,
AL' ZA TEBE DINAMO,
PRETRPIT ĆU SVE!
TUČEMO POLICIJU,
K'O ŠUGAVE PSE,
AL' ZA TEBE DINAMO,
POBIT ĆU IH SVE!

Svi ovi primjeri pokazuju kreativne načine na koje supkulturne prakse postaju izraz otpora subordiniranih te njihova izazivanja dominantnih (usp. Jamison 1996:38). Posebno izražen oblik otpora Dinamovih navijača bio je bojkot utakmica svojeg kluba, koji je, iako s različitim intenzitetom i unutargrupnim razlikama, ipak u osnovi postojao godinama (bojkot je, uz različite oblike i stadije, postojao od 2010. do 2016. godine). I ovaj oblik navijačkog otpora ima usporedive oblike drugdje u svijetu, a jedan od najpoznatijih primjera ovakve vrste navijačkoga otpora je bojkotiranje stadiona u Čileu za vladavine Pinočea (usp. Arbena 1986:92).

Iako je dio njegovih ideja kasnije odbačen, čini se da se u ponašanju Dinamovih navijača mogu uočiti primjeri koji potkrjepljuju tvrdnje Iana Taylora (1969, 1970, 1971) kako nogometni huliganizam iskazuje neartikulirani otpor mladih prema pokušaju vlasnika klubova da komercijaliziraju sport i privuku drugi tip gledatelja, one imućnije i spremnije gledati sport kao zabavu, a ne pojavu uz koju grade svoju (sup)kulturu i grupu.

Kako ga god interpretirali, eksplicitni otpor Dinamovih navijača stvaran je i neosporan, bilo da se provodi kroz grupne čine i kampanje,

bilo kroz pojedinačna djela. Bad Blue Boysi i bliske skupine, može se reći, posjeduju identitet otpora (usp. Castellsu 1997) koji izražavaju kroz svoje djelovanje. S obzirom na sadržaj koji se povremeno zna naći u medijskim napisima, i u kojem se zaziva više ili manje snažna represija spram navijača i huligana, čini se opravdanom i misao Halla (1978:35) kako medijski i državni odgovori na huliganizam pokazuju rastuće desnu i populističku ideologiju koja viktimizira slabe u društvu.

Dio protestnog ponašanja Dinamovih navijača može se interpretirati i antropološkim konceptom *transgresije* (usp. Bale 2000:154), koja uključuje prelaženje granica, lom moralnih parametara ili hijerarhijskih kodova i drugih načina na koje popularna kultura pokušava lomiti dominantne kulturne konvencije. Obično se izražavanje kulturne transgresije prepoznaje u karnevalima i pučkoj kulturi karnevalesknog, no sve je više autora koji smatraju da se može prepoznati i u drugim pojavama popularne kulture, pa tako i među nogometnim navijačima. Jedan je od autora koji navijačima pristupa i iz aspekta karnevalesknog, u ovomu djelu često spominjani, Richard Giulianotti (usp. 1995). Polazište mu je teza da su slično karnevalima i tijekom utakmica društvene hijerarhije često simbolički ukinute i naglašavaju se elementi karnevalesknog: npr. ekscesivno ponašanje, inverzija uloga, ludičnost, lom kulturnih granica i društvenih konvencija i sl. Autor koji je posebno istaknuo da *karnevalsko* ponašanje navijača, poput onoga huliganskoga, može simbolizirati oblike navijačkoga otpora *nadzirajućem poretku* u nogometu i samim autoritetima jest John Fiske (1993). Posebice u gradovima poput Zagreba, koji nemaju mediteransku tradiciju održavanja karnevala, pa nogometne utakmice mogu biti važni događaji u kojima se može pojaviti karnevaleskno, a s njim i puk može neposredno izraziti svoje ideje zabave, kritike, bunta te drugih načina kulturne ili društvene subverzije. Ako okolnosti vode prema nestajanju i tog, jednog od zadnjih mjesta pučke slobode, logično je da se navijači bune i žele zadržati tribine kao mjesta *narodne kulture* na kojima se zabavlja, pleše, te u kojima je pojedinac angažiran i karnevaleskan. I prema Eichebergu (1995) stadion ljudima pruža osjećaj mjesta, topline i zajedništva, a bitni su elementi za to buka, trube, bubnjevi, pjevanje, vika, slobodni poklici i nepredviđeni pokreti. Sve ovo izaziva foucaultovski panoptikon s nadzorom i kontrolom te svojom vibričnošću kreira topofiliju (usp. Giulianotti 2005:131).

Već je predstavljeno zašto su u vezi s otporom uporabljive ideje Michela Foucaulta, te kako nam pospješuju razumijevanje situacije između Dinamove uprave i navijača te njihova otpora. Svojim praksama Uprava potvrđuje Foucaultove riječi da „moć proizvodi [...] realitet; ona proizvodi domene objekata i rituale istine“ (Foucault 1977:194).

Moderirajući Foucaultove misli moglo bi se reći da moć to pokušava raditi: nastoji uspostaviti dominantni realitet i nametnuti ga strukturalno slabijima. Razvidno je da u Dinamovu slučaju postoje dva različita viđenja kluba: onaj rane moderne prema kojoj je klub pojava koja postoji radi zajednice, a ne profita, te onaj u kojemu je klub prvenstveno shvaćen kao poslovni pothvat. Prema Foucaultu, otpor disciplini ili vlasti uvijek nastaje, obično lokalno, kad se sukobljavaju novi i stari sustavi znanja ili kada pojedina tijela i sepstva odbijaju biti disciplinirana ili ući u samoanalizu (Foucault 1983:208). U Dinamovom slučaju postoje primjeri za oboje, a to što je Uprava najavila transformaciju kluba u dioničko društvo, dakle i formalno poslovnu pojavu, jest veliki epistemološki zaokret od kluba koji je još uvijek, barem *na papiru*, udruga građana i vlasništvo navijača. Otpor i ovdje (usp. Foucault 1977:95) nastaje da izazove moć, sa svim specifičnostima i nasilnim elementima navijačke supkulture. Navijači, doista, koriste svaku priliku da izazovu nadzorne mehanizme na stadionima i spremno krše pravila ponašanja.

Unatoč ovakvom njihovom ponašanju, dio javnosti i društvenih znanstvenika pokazuje razumijevanje za navijače. Primjer mogu biti riječi Roba Lyncha (1992:44): „Dio neurednoga ponašanja (...) je zasigurno reakcija skupina ljudi protiv sanitiziranja zabave, protiv korporatizacije sporta, protiv kontrole, protiv oduzimanja prava na područje 'rulji', protiv upakiravanja u plastična sjedala i zatvaranje“. Dio tog razumijevanja sigurno nastaje jer se radi o neravnopravnom natjecanju, u kojemu s jedne strane imamo dominantne političko-ekonomske sile konzumerizma, panopticisma i racionalizacije, a s druge subordinirane iskonske impulse pučke kulture karnevala, topofilije i samoizraza.

Uz ovu temu vezan je i Norbert Elias, koji je u *Procesu civiliziranja* (usp. Elias 1982) pokazao kako se u Europi tijekom povijesti izvorno nesuzdržani kodovi ponašanja i konvencije sve više zamjenjuju kontrolom nad tijelom i ponašanjem. Očituju se u pravilima uz prehranu, tjelesne čine, spavanje i mnoge druge procese, osobito vezane uz tjelesnost, a kako je proces vezan uz povećanje samokontrole, javni izrazi agresije ili nasilja postaju sramotnima. U kulturi nastaje tenzija između potrebe ljudi da se izraze i ostvare te pravila (samo)kontrole. Elias ovaj proces prati dijakronijski i uočava da se usporedno s razvojem dvorskog društva, i poslije država, razvijaju i pravila kontrole tijela te povezani procesi, koje omogućuje politička stabilnost i postojanje predvidljivog autoriteta. Navedeno je bitan čimbenik pokretanja, kako ga Elias naziva, civilizirajućeg procesa. Paralelno uz proces civiliziranja ide i proces racionaliziranja, koji se očituje u većoj samokontroli i preciznijim pravilima ponašanja, naglašavanju dijaloga i proračunljivosti

pred agresijom, a u društvenom smislu i pomnijom raspodjelom rada i većoj međusobnoj ovisnosti. Zanimljivo je da Elias vjeruje u demokracičnost ovog procesa i mogućnost da *autsajderi*, poput Dinamovih navijača, u društvenim igrama moći preuzmu pozicije koje drže elite. Elias razmatrajući postojanje civilizirajućeg trenda, koji vodi i ka kontroli tijela i ponašanja, naglašava i da on nije jednosmjernan, već da se pojavljuju i decivilizirajući tijekovi. Pojave u kojima se oni očituju, npr. navijačko nasilje, mogu nastati zbog različitih razloga, npr. kad ljudski užitak u nasilju ili emocijama poraste, ili kad nastupi ekstremni nered u institucijama, primjerice državnoj formaciji. U mnogim se razmatranjima navijačkog nasilja, nažalost, razmatra samo prvi dio: nasilje kao ono u čemu dio navijača (huligani) uživa, no drugi dio o strukturalnim uzrocima devijantnog navijačkog ponašanja počesto se zanemaruje. Za Eliasa je važno dijakronijsko istraživanje pa nam i kroz njega on, i njime inspirirana istraživačka (leicesterska) škola, daju zanimljive podatke. U *The Roots of Football Hooliganism* konceptijski bliski autori (usp. Dunning 1988) tvrde da je do Prvog svjetskog rata nasilje među publikom bilo stalno prisutni dio utakmica, no mnogo nasilja je bilo ekspresivno i posljedica zbivanja na terenu, a kao rezultat uslijedili su napadi ili prijetnje spram nogometnih dužnosnika ili igrača. Ovi incidenti pokazivali su relativno malu emocionalnu suzdržanost mase, uglavnom iz radničke klase, te njihovu relativnu toleranciju otvorene agresije i nasilja. Od 1945. do otprilike 1960. godine nogometne su mase mirnije i civiliziranije. Istraživači to pripisuju činjenici što se među masom pojavio veći broj respektiranih pripadnika radničke klase i općenitoj demokratizaciji rada i politike. Recentniji nogometni huliganizam pojavljuje se kasnije i traje do danas, a prema rečenom u zborniku može se promatrati kao jedan izraz decivilizirajućeg tijeka, nastao zbog širenja društvenih nejednakosti i podjela. Dunning i drugi navijače promatraju kao pripadnike velike društvene manjine, koju društveno dominantni uvelike marginaliziraju i isključuju. Huliganizam kao pojava, naglašava se, riješit će se uspješno tek kad se uklone društvene nejednakosti koje ga uvjetuju (Dunning 1998:243-245). Čini mi se da i u Eliasu inspiriranim razmatranjima kao ponajveći problem uočava se strukturalno nasilje, na koje se prije ili kasnije odgovara cijelim setom manjih i većih svakodnevnih čina nasilja (usp. Bourdieu 1998:40).

Velik razlog otpora dijela suvremenih navijača je komercijalizacija njihovog sporta, koja je posebno otuđila navijače iz radničke klase te supkulturne grupe mladih koje se na utakmicama redovito okupljaju i ponajviše angažirano navijaju. Još je Ian Taylor povećano nasilje spram drugih navijačkih grupa, vandalizam te provociranje policije vidio kao simptome otuđenja i autentične iskaze otpora nogometnoj komodifika-

ciji (usp. Giulianotti 2007:41). Navijačka kazivanja svjedoče da je isto i kod nas, te da je neprihvatanje privatizacije nogometa bitan razlog navijačkog otpora. Ovaj cilj toliko je bitan da iznimno uspješno omogućuje nadilaženje rivalstava među navijačkim skupinama i skupno djelovanje. Uz ovu Taylorovu ideju treba napomenuti da se može uputiti kritika kako se ne smije zaboraviti da nogomet od svojih početaka jest *business*, jer su upravo s nakanom zarade nastali neki od prvih engleskih klubova i stadiona. Iako ovo nije osporivo, čini mi se da razlika u kontekstu prvotne i suvremene komodifikacije nogometa ipak postoji, a posebno je izražena u odnosu vlasnika spram lokalne zajednice i navijača. Prvi vlasnici brinuli su o njima, i bitan je dio njihovih odluka pri upravljanju klubom bio vezan uz razvijanje pozitivne vlastite percepcije – dio čak nije zamislio vlasništvo kao sredstvo ekonomske zarade, već kulturnog prestiža. Ovo je velika razlika spram nekih suvremenih pristupa u kojima se na jednak način promatra upravljanje nogometnim klubom kao i bilo kojom poslovnom korporacijom, i u kojem lokalni identitet klubova postaje nebitan, pa se slobodno mijenjaju imena klubova, boje dresova, lokacija i sl. Posljedično i lokalni navijači postaju manje zanimljivi od globalnih konzumenata. Treba reći da je taj odnos i poslovno uvjetovan, jer zarada od nazočnosti mečevima postaje sve manje važan dio zarade vodećim nogometnim klubovima, i danas se primjerice kod Manchester Uniteda, prema Deloitteu klubu s najvećom zaradom, kreće oko 18 % godišnje zarade (usp. Deloitte 2017).

Zbog njihove recentne pojave autoru su posebno zanimljivi tzv. novi oblici otpora navijača, koji se očituju kroz stvaranje mrežnih stranica kao platformi za djelovanje, navijačkih fanzina, udruga koje prvenstveno djeluju kroz pravni ili politički rad. Poseban su zamah ovakvi oblici djelovanja dobili nakon 1980-ih (usp. Jary 1991). Uspješnost njihove pojave leži, između ostalog, i u predstavljanju javnosti kako većina navijača nisu huligani. Osobito su postali uspješni u Engleskoj, gdje su uz poklike na tribinama, grafite i transparente postali važan dio participativne i spontane navijačke kulture otpora (usp. Giulianotti 2007:62). Jedna od strategija subverzije moći jest i kad socijalno ekskomunicirani (usp. Giulianotti 2005:189) preuzmu kontrolu stvarajući vlastite spektakle, koji mogu biti dramatični poput navijačkih izazivanja nereda, ali i promišljeni poput osnivanja vlastitih alternativnih klubova. Futsal Dinamo jedan je vid potonjeg pa će se zato i razmotriti u jednom od sljedećih poglavlja.